

ВІД ЕТНОСУ ДО ЕТНІЧНОСТІ

Вязова Р.В. (м. Запоріжжя)

Анотація

В статті розглядається підходи до розуміння сутності феномена етносу та етнічності.

Ключові слова

ЕТНОС, ЕТНІЧНІСТЬ, ЕТНІЧНА СПІЛЬНОТА, ЕТНОУТВОРЮВАЛЬНІ ЧИННИКИ, ЕТНІЧНА ГРУПА

Вступ

Сучасний порубіжний період, що символізує кінець індустріального суспільства і перехід до нової ери, поставив перед суспільствознавчими науками глобальні питання: про перспективи людства у новому тисячолітті, про негативні прояви сучасного буття, що спричиняють радикальну зміну доль народів, різноманітні соціальні і міжетнічні конфлікти, війни і втрати. Очевидно є сенс звернути особливу увагу та теоретичну складову етносу та етнічного фактору. Проблема буття етносів особливої актуальності набуває: по-перше, в умовах світової глобалізації, по-друге, в умовах соціокультурної трансформації посттоталітарних країн і загострення в них соціальних і міжетнічних конфліктів. Очевидно, що належне осмислення складних сучасних соціокультурних явищ передбачає доконечність застосування як нових наукових підходів, так і докладної розробки таких понять як етнос та етнічність. Це завдання актуалізується тим, що до цього часу відсутній узгоджений підхід щодо визначення змісту ключових понять “етнос” і “етнічність”. Постдогматична етнологічна думка не лише відкинула економічний детермінізм радянської науки, що полягав у зведенні етнічних проблем до класових, а й згідно з постулатами культурної антропології перенесла акцент з ключового поняття “етнос” на поняття “етнічність” та “культурна ідентичність”, як на ключові терміни науки. Згідно з цим виникають нові проблематичні питання: що приховується за терміном “етнічність”, який виник в західній соціальній культурній антропології в протилежність категорії “етнос”; чи є доцільним на сьогоднішній день трактування категорії “етнос” через етнічні ознаки ?

Мета статті:

- синтезувати думки та ідеї науковців щодо вживання таких понять як “етнос” та “етнічність”;

- знайти той невловимий феномен, який визначається актуальним нині терміном “ethnicity”- “етнічність”.

Обговорення проблеми

На нашу думку, поняття “етнічність” потрібно розглядати скрізь призму поняття “етнос”, однак без аналізу поняття “етнос” не зрозуміти “етнічність”, і навпаки. За останні п'ять років в зарубіжній науковій літературі з проблем етносу, етнічності були опубліковані праці наступних авторів: Altermatt U.[1] , Grasia, Jorge J. E.[2], Glezer N.,

Moynihan O.[3] та інші. Окремі аспекти проблеми етносу, етнічності та етнонаціональних процесів представлені в дослідженнях: Зарінова І.[4], Рибаківа С.[5], Тішкова В.[6], Чешко С.[7]. Загально-філософські характеристики феномена етнічності розглядаються в працях Крисаченко В.[8], Додонова Р.[9], Братасюк М. [10], Гріценко І.[11].

Для того, щоб зрозуміти, що являє собою поняття “етнічність” треба звернутися до історії і чітко визначити місце та роль теорії етносу, тому що, як було сказано вище, без “етносу” не зрозуміти “етнічності” і навпаки. Першим досвідом застосування в науці поняття “етнос” вважається робота російського вченого-етнолога С.М.Широкогогорова “Етнос: Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений”, яка з’явилася в Шанхаї в 20-х роках і в якій є наявним таке визначення феномену “етнос”: “Етнос-це група людей, які розмовляють однією мовою, визнають своє єдине походження, мають комплекс звичаїв, традицій, і ними відрізняються від інших груп” [12, 13]. Найбільш повне та закінчене визначення теорія етносу знайшла в роботах академіка Ю.В.Бромлея “Этнос и этнография”, “Современные проблемы этнографии”, “Очерки теории этноса” [13]. Найбільш характерною рисою концепції Ю.В.Бромлея було розмежування етносу в вузькому значенні та етносу в широкому значенні, тобто “етнікос” та “етносоціального організму (ЕСО)”. Базовою категорією він вважав “етносоціальний організм” під яким розуміються окремі територіально-політичні суспільства, які являють собою самостійні макроєдиниці суспільного розвитку (племена - в первісному суспільстві, держави - в класовому). “Етносоціальні організми” звичайно володіють територіальною, економічною, соціальною, політичною спільністю, а “етнічний організм” неодмінно пов’язаний з державою, на відміну від “етнікос” [13, 62].

Тому з його концепції випливає такий висновок, якщо “етнос в широкому значенні” – це “соціальний організм”, замкнуте ціле, то “етнос у вузькому значенні” - фікція, отже, “етнос” - це категорія складова” [13, 62-63].

В цілому всі міркування вчених стосовно теорії етносу будувалися за схемою, яка була аналогічною схемі Ю.В. Бромлея. Якщо не враховувати ці аспекти, то схожі дефініції були дані М.М.Чебоксаровим, який в книзі “Народи, раси, культури” розглядав етнос як усвідомлене культурно-мовне суспільство” [14, 29], а також, наприклад Р.Ф.Ітсом, який визначив етнос як “групу людей, пов’язаних єдністю свого походження, спільністю культури, включаючи мову” [15, 8].

У сучасних дослідженнях використовуються різні рівні характеристик етносу - це етноутворювальні чинники такі як: спільність геотериторіального розташування, етнічні ознаки, що віддзеркалюють реальні різниці – мовні, культурні, і, найвищий рівень – етнічна

самосвідомість. Такий аспект розгляду проблеми відображений в наукових працях Горлова В.М. [16], Палій ГО. [17], Рибачук М [18].

Як ми бачимо існує ряд визначень щодо поняття “етносу”. У деякій мірі ці визначення є схожими, а в деякій мірі мають розбіжність. З вище сказаного можна зробити висновок, використовуючи цитату зі статті С.Рибакова: “Потрібно рішуче заявити, що етнос не виявляє себе як соціальна система, він стихійний, аморфний, неструктурований, і це зрозуміло любій людині, - спробуйте назвати які-небудь структури етносу!” [5,24]. Тому не маючи чіткої, конкретної дефініції поняття “етносу”, на його зміну приходять поняття “етнічність”. Але що це таке? Що являє собою це “етнічне” в суспільстві? Яка його сутність і природа? Ще Ю.В.Бромлей, створюючи свою теорію етносу звернув увагу на етнічні ознаки, але в його теорії вони не були розглянуті. У свій час С.Чешко зафіксував уже існуючу теоретику-методологічну проблему, - проблему “етнічної субстанції”. Дійсно, сама суть етнічної проблематики може бути зведена до наступного питання: чи існує етнічність як самостійний, соціальний феномен? Чи можливо розкрити сутність “етнічного”, чи дане поняття є лише витвором вчених? Що ж на сьогоднішній день пропонується взамін “теорії етнічності”, яка призвана замінити вже застарілу “теорію етносу”?

Термін “етнічність” (ethnicity) ввійшов в наукове застосування в середині 60-х років (даний термін вперше був вжитий в 1965 році соціальним антропологом Л.Майєром) і швидко зайняв одне із важливіших місць в категоріальному апараті етнологічних та суспільствознавчих дисциплін. Поняття “етнічність” у західній науці застосовується для інтерпретації майже всіх етнічних і расових явищ, які мали місце в період формування американської нації та інших націй Нового світу, в історії яких не було належно розвинутих, так званих автохтонних етнічних культур. У вітчизняній етнологічній науці “етнічність”- це використовувана в науці категорія, яка визначає існування культурно-розпізнавальних (етнічних) груп і форм ідентичності.

В 1976 році два американських соціологи із Гарвардського університету Н.Глейзер та Д. Мойніхен так визначили “етнічність”: “... в деякій мірі правильним є твердження про те, що ті форми ідентифікації, які основані на різноманітних соціальних реаліях таких як релігія, мова та національне походження, мають дещо спільне так, наприклад, для посилення на всі ці поняття використовується новий термін – “етнічність”. Спільними для нас є те, що воно стало важливим центром мобілізації груп на досягнення конкретних політичних цілей, заперечуючи першість такої мобілізації у класу, з одного боку, та у нації – з другого” [3,18]. У світовій науковій думці не має загальноприйнятої дефініції феномена етнічності, але, за думкою В.Тішкова існують деякі характеристики, притаманні для спільнот, які дозволяють рахувати їх етнічними або говорити про присутність етнічності як такої. До числа таких характеристик відносять наступні:

- “уявлення членами групи про спільну територію та спільне історичне походження, єдину мову, спільні риси матеріальної та духовної культури;

- політично оформлені уявлення про батьківщину та про особливі інститути такі як , державність, які можуть рахуватися частиною того, що являє собою поняття “народ”;

- почуття відмінності, тобто усвідомлення членами групи своєї приналежності до неї і оснований на цьому форми солідарності і суспільні дії” [6, 229].

“Етнічність – це форма соціальної організації культурних відмінностей. Етнічна спільнота (народ) є спільнота на основі культурної самоідентифікації по відношенню до інших спільнот, з якими вона знаходиться у фундаментальних зв'язках” [6 , 230].

В наш час теоретичні моделі етносу, етнічності зводяться до трьох головних підходів: есенціального (примордіалістського), конструктивістського, інструменталістського. Прибічники примордіалізму визначають етнічність як об'єктивну даність, первинну характеристику людства, та розглядають етнічність як спільну культуру та спільне походження. Примордіалістський підхід до етнічності розроблений в наукових працях Ван де Берге, Кліффорда Гертца, у Ф. Барта, в останніх працях Р.Мойніхана. Гносеологія (теорія пізнання) примордіалізму ґрунтується на визнанні етнічності як об'єктивної реалії, тобто первинної властивості людини й людства, що сформувалася історично чи навіть закладена в генетичному коді.

Гносеологічною основою конструктивізму є заперечення природності, генетичної закодованості етнонаціональних ознак. Прихильником цієї концепції є Урс Альтерматт який не визнає нації за біосоціальні організми, вважаючи їх надуманими, створеними завдяки зусиллям інтелектуалів. Він розглядає створене на основі диференціації культур етнічне почуття і формує його в контексті “доктрини”, як інтелектуальний конструкт вчених, політологів, письменників. Широком масам вони передаються за допомогою системи освіти та засобів масової інформації. У.Альтерматт рахує етнічність, а точніше етнією, соціальну групу, яка володіє уявним спільним походженням та зберігає спільні спогади про минуле. Членам етнічної групи притаманна соціальна взаємодія, так як вони пов'язані одне з одним специфічними елементами культури, релігії, мови, звичаїв, а в деяких випадках змогли створити потужний зв'язок із територією та країною предків. Етнічність корениться в міфах, спогадах, цінностях та символах в ансамблі, який створюється суспільством і постійно змінюється . Етнічність не статична, її потрібно розуміти історично, вона постійно припускає новий зміст і є в більшій мірі уявною і сконструйованою. В основі інструменталістського поняття етнічності лежить соціально-психологічна теорія особистості, спілкування. Інструменталісти роз'яснюють збереження етнічної групи

потребою людей у подоланні відчуженості, яка притаманна сучасному суспільству масової культури в досягненні мети. А.Арутюнов, М.Чебоксаров трактують етнос як тип суспільства, який заснований на інформаційних зв'язках [14,29].

На думку В.Тішкова, продуктивною є розробка підходу до етнічності поза "традиційних культурних типів, як культурних гібридних і як різноманітність лояльностей або етнічного дрейфу. Даний підхід дозволяє розглядати не людину в етнічності, а етнічність у людині, що приближує до більш чуттєвого і адекватного сприйняття "реальності" і до більш конструктивного впливу на етнічне – у розумінні суспільного управління" [19, 3].

Тому, у найбільшій мірі можна погодитися з точкою зору С.Чешко: "Всі існуючі теорії є нездатними виявити етнічну "самість". Перед дослідниками – явище, яке безумовно, існує, але незмінно зникає, незважаючи на різні методологічні хитрощі. Воно може з'явитися скрізь, впливати на любі сфери життя і діяльності людини, і в той час, його ніде немає [7; 39]. С.Чешко приходять до справедливого висновку, що етнічність, безсумнівно має ірраціональну природу, наука ж, оперуючи суто раціональними методами пізнання, обмежена в можливостях дослідження ірраціонального. Тому "явище", яке визначається терміном "етнічність", на сучасному етапі розвитку науки, не можна визначити шляхом точної дефініції. В результаті із-за ірраціональності етнічність має щось містичне, ця категорія не може повною мірою бути досліджена наукою (на даному етапі розвитку суспільства) [7,25].

Етнічність - це важливе явище соціальної історії, яке як і культура присутня в будь-якому суспільстві і відрізняється значною багатогранністю. Етнічність потрібно розглядати в єдності з економічною структурою суспільства, його політичним устроєм. На сьогоднішній день етнічність є одним із проявів суспільнолюдського потоку індивідуальної адаптації людини, для якої знання вихідних начал просто необхідно. Почуття приналежності до культури свого народу є більш складним, а ніж приналежність до своєї нації. Етнічність – це індивідуальна складова особистості. Тому знання своїх корнів для індивідуальної людини необхідне, для того щоб бути в системі координат. Даною системою координат виступає культура, тобто етнічність. Отже етнічність є культурним капіталом етносу, вона сигналізує про різницю індивідів однієї групи один від одного в умовах стандартизації життя і дефіциту природної культурної диференціації.

Тому підводячи висновки можна сказати, що етнічність – категорія синкретична (неподільна). Вона означає складну систему відносин, що зв'язує особу як носія етнічних ознак з її етнічним середовищем: родиною, сусідством, етнічною групою. Інакше кажучи, етнічність – це вся багатобарвність культурної картини народу або народонаселення держави. Вона завжди апіорна і сама породжує через етнос різного роду соціальні зв'язки і відношення.

Висновки:

1. У самій природі етносу приховується складність його структури, що охоплює цілу низку таксономічних одиниць, взаємодія між якими забезпечує його усталеність і цілісність. Спрощення етнічної структури призводить до його деградації або руйнації.

2. Етнос, етнічність – це одночасно і раціональне, і ірраціональне явище зі всіма його атрибутами. Тільки в сукупності усіх точок зору можна виявити: що являє собою “етнічність” та “етнос”?

3. Етнос – це настільки ж соціальна спільність, наскільки сім'я-соціальний інститут, а етнічність настільки ж являється якістю, наскільки шлюб соціальною функцією. Етнос – це соціум, який складається та підтримується завдяки етнічності. Етнічність є поняттям первинним. Не етнос формує етнічність індивідів, навпаки сам етнос породжується із етнічності.

Подальші перспективи наукового розвитку:

✓ дослідження етнічного фактору та етносоціального буття, які набувають нових ознак в умовах сучасної світової глобалізації;

✓ розв'язання питань негативних наслідків етнонаціонального відчуження та шляхів відродження національної гідності і форм національної свідомості особистості

Джерела

1. Альтерматт У. Етнонаціоналізм в Європе. М., Наука. 2000.- С.63-70.

2. Grasia, Jorge J. E. Surviving Race, Ethnicity and Nationality: A Challenge for the 21 st Centuru.- NY: Rowman and Littlefield Pub. Ink, 2005. 205 p.

3. Glezer N., Moynihan o. Ethnicity: Theory and Experience. Cambridge (USA), 1976, p.18-25.

4. Заринов И.Ю. Время искать общий язык (проблемы интеграции и концепций) // Этнографическое обозрение.-2000.-№ 2.-С.5-10.

5. Рыбаков С. Е. Этничность и этнос// Этнографическое обозрение.-2003.-№3.- С.24-25.

6. Тишков В. А. Этнология и политика. Научная публикация. М., Наука. 2001.-С.229-237.

7. Чешко С. В. Человек и этничность // Этнографическое обозрение.- 1994 .-№6.- С.25-26.

8. Крисаченко В. С., Мостяев О. І. Україна: природа і люди.- К.: НІСД, 2002.- 623с.

9. Додонов Р. О. Соціально-філософський аналіз процесу формування та функціонування етноментальності: Автореф. дис. д-ра філос. наук:09.00.03/ Інститут філософії НАН України.- К., 1999.-36.

10. Братасюк М.Г. Етнонаціональне відчуження як філософська (історико-філософський аспект) : Автореф. дис. д-ра . філос. наук:09.00.03. / Дніпропетровський ун-т.- Тернопіль , 1995.-35.

11. Гріценко І. П. Етнокультурний стереотип як феномен культури: Автореф. дис. канд. філософ. наук:09.00.03. / Таврійський національний ун-т ім. Вернадського.- Сімф., 2004.-20 с.
12. Широкогоров С. Н. Этнос: Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений // Изв. Восточного факультета Дальневосточного ун-та (Шанхай).- 1923. – Т. 1.- С. 13-14.
13. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. М., 1985.- С.29-30.
14. Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Народы, расы, культуры. М., 1985.-С. 29-30.
15. Итс Р. Ф. Введение в этнографию. Л., 1991.- С. 8-10.
16. Горлова В. М. Українська національна ідентичність: компаративний аналіз націоналістичних дискурсів: Автореф. дис. канд. філос. Наук: 09.00.03 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна.- Х., 2005.- 21 с.
17. Палій Г. О. Становлення єдиної національної ідентичності в контексті реалізації національних інтересів України: Автореф. дис. Канд. політ. наук:23. 00.05. /НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького.
18. Рибачук М. Українська нація. Етнопсихологічні та релігійні чинники розвитку // Віче.- 2001.- №9.- С.104-119.
19. Тишков В. А. О феномене этничности // Этнографическое обозрение. - 1995.- №5.-С. 15-16.

Стаття надійшла 14.06.06 р.